

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Primitivci budućnosti

John Zerzan

John Zerzan
Primitivci budućnosti

<http://www.stocitas.org/zerzan%20primitivci%20buducnosti.htm>

Prijevod originalno objavljen u knjizi John Zerzan:

Anarhoprimitivizam protiv civilizacije, Jesenski i Turk, Zagreb,
2004. Naslov originala: Future Primitive.

anarhisticka-biblioteka.net

Podjela rada, koja je odigrala bitnu ulogu na našem putu prema današnjoj globalnoj krizi, svakodnevno nas priječi u poimanju izvora te užasne sadašnjosti. Mary Lecron Foster nedvojbeno ublažava zbilju kada ističe da *antropologiji danas prijete ozbiljna i opasna fragmentacija*. Shanks i Tilley iznose, pak, rijetku i srodnu tvrdnju: *Smisao antropologije nije tek puko tumačenje prošlosti; antropologija mora utjecati na promjenu načina tumačenja prošlosti u svrhu društvene rekonstrukcije sadašnjosti*. Društvene znanosti i same onemogućavaju široku i duboku viziju koja je potrebna za takvu rekonstrukciju.

Kada je riječ o porijeklu i razvoju čovjeka, prostor raspršenih područja i potpodručja — poput antropologije, arheologije, paleontologije, etnologije, paleobotanike, etnoantropologije itd., — zrcali od samog početka sužavajuće, osakaćujuće djelovanje civilizacije. No, bez obzira na to, postojeća literatura se može pokazati itekako korisnom, ako joj se pristupi na primjeren način, s primjerenom sviješću i žudnjom da se prevladaju njezina ograničenja. Štoviše, sve slabosti više ili manje ortodoksnih modela mišljenja mogu biti, i doista se pokazuju korisnima, za sve nezadovoljnije društvo. Nezadovoljstvo suvremenim životom se pretvara u nepovjerenje prema službenim lažima koje se plasiraju kao opravdanja tog života i pojavljuje se istinitija slika ljudskog razvitka. Odricanje i podložnost, kao odlike suvremenog života, dugo su isticane kao nužne sastavnice *ljudske prirode*. Pa napokon, u odnosu na naš predcivilizacijski život obilježen neimaštinom, surovošću, i neznanjem, autoritet se nadaje kao pravo dobročinstvo koje nas je spasilo od divljaštva. *Pećinski čovjek* i *Neandertalac* se prizivaju svaki put kada nas se želi podsjetiti gdje bismo bili bez religije, vlasti i nadničarenja.

Međutim, taj ideološki pogled na našu prošlost se u posljednjih nekoliko desetljeća radikalno izmijenio, zahvaljujući radu akademika poput Richarda Leeya i Marshalla Sahlinsa. U antropološkim uvjerenjima dogodio se gotovo potpun obrat, praćen bitnim posljedicama. Danas, primjerice, znamo da je život prije pojave pripitomljavanja i zemljoradnje zapravo bio prilično lagodan, obilje-

žen bliskoću s prirodom, čulnom mudrošću, jednakošću spolova i zdravljem. Tijekom milijuna godina to je bila naša ljudska priroda, sve dok nas nisu porobili svećenici, kraljevi i šefovi.

Nedavno se dogodilo još jedno zapanjujuće otkriće koje produbljuje već spomenutu spoznaju i koje nam možda govori nešto jednako važno o tome tko smo bili i tko bismo jednom ponovno mogli postati. Središnji pravac napada na te nove opise života skupljača/lovaca očitovao se u — počesto neizravnom i naznačenom — milostivom opisivanju tog života kao najvišeg stupnja do kojeg je u toj ranoj fazi razvoja čovjek uopće mogao doći. Taj argument, dakle, ne poriče da je postojalo dugo razdoblje očitog blagostanja i mirnog suživota, nego ističe da ljudi jednostavno nisu bili mentalno sposobni zamijeniti jednostavan život složenim društvenim i tehnološkim napretkom. U još jednom fundamentalnom udaru na civilizaciju, danas znamo da je ljudski život nekoć, i to prilično dugo, bio ne samo lišen otuđenja ili dominacije, nego da su — kao što pokazuju istraživanja arheologa Johna Fowlleta, Thomasa Wynna i drugih — tadašnji ljudi posjedovali inteligenciju koja je bila u najmanju ruku jednaka našoj. Time je jednim udarcem odbačena teza o *neznanju*, a promišljanje našeg porijekla obasjano je novim svjetlom.

Da bi se pitanje mentalne sposobnosti kontekstualiziralo, korisno je razmotriti različita (i ponovno ističem, ideološki nabijena) tumačenja ljudskog porijekla i razvoja. Robert Ardrey je iznio krvožedno, mačističko viđenje pretpovijesti, što su u blažem obliku učinili i Desmond Morris, te Lionel Tiger. Slično tomu, Freud i Konrad Lorenz pisali su o korijenskoj pokvarenosti ljudske vrste, pridonoseći time jačanju hijerarhije i moći. Na sreću, pojavio se i jedan bitno uvjerljiviji pogled na stvari, pogled koji odgovara današnjem uvriježenom pogledu na život u paleolitiku. Dioba hrane se dugo vremena smatrala sastavnim dijelom najranijeg ljudskog društva. Jane Goodall i Richard Leakey, kao i mnogi drugi, zaključili su da je dioba hrane bila ključnom sastavnicom ustanovljavanja našeg jedinstvenog ljudskog razvitka tijekom posljednjih dvaju milijuna godina. Taj se zaključak, koji su od početka sedamdesetih godina

ispražnjujuća logika pripitomljavanja, te njezina težnja uspostavi vlasti nad svime što postoji, sada nam se pokazuje u razvalinama civilizacije koja razara sve oko sebe. Pretpostavka o podčinjenosti prirode omogućava prevlast kulturnih sustava koji će Zemlju uskoro učiniti nenastanjivom.

Postmodernizam nam govori da društvo bez odnosa moći može biti tek puka apstrakcija. To je laž, osim ako želimo prihvatiti smrt prirode i odreći se onoga što je nekoć bilo i što ponovno možemo pronaći. Turnbull je govorio o intimnom odnosu između naroda Mbuti i okolne šume; ti ljudi plešu gotovo kao da vode ljubav sa šumom, zapisao je. U srcima međusobno jednakih ljudi takvo društvo stoga nikako nije apstrakcija; ono je zbilja koja se bori za opstanak.

nad svega, odnos među ljudima. Siromaštvo je društveni status. Kao takvo, ono je izum civilizacije.

Zajednička sklonost skupljača lovaca odbacivanju zemljoradnje, sve dok im ona ne bude nametnuta, upućuje na oštru razdjelnicu između prirode i kulture; ta razdjelnica je očita kod plemena Mbuti koje smatra da svaki član plemena koji postane seljak više nije Mbuti. Oni su potpuno svjesni da su prastanovnička skupina i zemljoradničko selo dva suprotstavljena društva sa suprotstavljenim vrijednostima.

Ponekad se, međutim, zaboravlja na ključan čimbenik pripitomljavanja.

Povijesni prastanovnički narodi zapadne obale Sjeverne Amerike dugo su smatrani neobičnim predstavnicima prastanovnika, zapisao je Cohen; prema Kellyjevim riječima, *plemena sjeverozapadne obale krše sva stereotipna ponašanja skupljača lovaca,* budući da ti prastanovnici, čiji je glavni izvor hrane ribarenje, pokazuju bitne značajke otuđenosti jer imaju poglavice, hijerarhije, ratove i ropstvo. Ali, gotovo sva istraživanja previđaju uzgoj duhana i korištenje pripitomljenih pasa. Čak i ta slavna *anomalija* ima, dakle, obilježje pripitomljavanja. Njihove djelatnosti — poput obreda, proizvodnje i mnogih pratećih oblika dominacije — čine, stoga, izvorišta i sastavnice nestanka ranijeg sklada.

Thomas iznosi primjer sjeverno-američkih Šošona iz područja Velike doline i triju sastavnica njihova društva: Šošona s planine Kawich, Šošona s rijeke Rees i Pajuta iz Owensove doline. Tri skupine, ističe autor, pokazuju bitno različite stupnjeve razvoja zemljoradnje, a naglašenost teritorijalnosti, vlasništva i hijerarhije odgovara razini pripitomljavanja.

Opisati neotuđeni svijet čini se nemogućim, pa čak i nepoželjnim, ali osobno smatram da možemo i trebamo pokušati razotkriti današnju udaljenost od svijeta i razlog te udaljenosti. Krenuli smo zastrašujuće pogrešnim smjerom simboličke kulture i podjele rada, pošavši od mjesta očaranosti, razumijevanja i cjelovitosti prema odsutnosti koju nalazimo u srcu doktrine napretka. Isprazna i

razradili Linton, Zihlman, Tanner i Isaac, pokazao neospornim. Jedan od snažnih argumenata koji ide u prilog tezi o suradnji, a pritom osporava onu o općem nasilju i dominaciji muškaraca, tiče se smanjivanja razlike u veličini i snazi između muškaraca i žena u ranoj fazi evolucije. Spolni dimorfizam ili dvoobličje, izvorno se često naglašavao ukazivanjem na obilježja kao što su, primjerice, istaknuti očnjaci ili *zubi za borbu* kod mužjaka, te puno manji očnjaci kod ženki. Nestanak velikih muških očnjaka snažno upućuje na to da je ženski dio vrste češće odabirao druželjubive i dijeljenju sklone mužjake. Mužjaci i ženke većine današnjih majmuna imaju znatno duže i veće očnjake i to upravo zbog nemogućnosti da njihove ženke naprave takav izbor, ističu Zihlman i Tanner.

Podjela rada među spolovima još je jedna ključna sastavnica ljudskih početaka, pri čemu se to stanje nekoć smatralo neupitnim obilježjem skupljača lovaca. Danas je pak uvelike prihvaćeno mišljenje da je skupljanje biljne hrane — koje se nekoć smatralo isključivo ženskim poslom, nebitnim u odnosu na lov muškaraca — bio glavni izvor hrane. Budući da žene po pitanju hrane nisu, dakle, značajno ovisile o muškarcima, čini se da su, umjesto podjele rada, središnje odlike tadašnjeg života bile fleksibilnost i zajedničke aktivnosti. Kao što ističe Zihlman, najbitnija sastavnica ranog ljudskog postojanja možda je bila potpuna fleksibilnost u ponašanju. Joan Gero pokazala je da su kameno oruđe, uz muškarce, izrađivale i žene, a Poirier nas podsjeća da *ne postoji niti jedan arheološki dokaz koji bi potvrdio uvjerenje da su rani ljudi provodili podjelu rada.* Skupljanje hrane vjerojatno nije zahtijevalo podjelu rada, ističe Slocum, a spolna specijalizacija se javila prilično kasno u ljudskoj evoluciji, prema tvrdnjama Zihlmana, Cradera i Isaaca. Ako je, dakle, početa prilagodba našu vrstu usredotočila na skupljanje, kada se onda pojavio lov? Binford tvrdi da naznake o korištenju životinjskih proizvoda ili, drugim riječima, dokazi o provođenju klanja ne postoje, sve do razmjerno nedavne pojave anatomske modernih ljudi. Ispitivanje fosilnih ostataka zuba pronađenog u Istočnoj Africi što ga je elektroničkim mikroskopom proveo Walker, upućuje na prehranu

koja se ponajprije sastojala od voća, dok slično ispitivanje kamenog oruđa pronađenog na milijun i pol godina starom nalazištu Koobi Fora u Keniji pokazuje, prema riječima Keeleya i Totha, da su oruđa korištena u obradi biljnih materijala. Mala količina mesa u ranoj paleolitskoj prehrani vjerojatno je pribavljena sa strvina, a ne putem lova, tvrdi Ehrenberg.

Prirodno stanje vrste je očito bilo obilježeno prehranom koja uvelike se zasnivala na povrću bogatom vlaknima, za razliku od suvremene prehrane zasićene mastima i životinjskim bjelančevinama, te susljednim kroničnim poremećajima. Iako su se naši rani preci za uspješno skupljanje biljaka koristili detaljnim poznavanjem okoline i svjesnom orijentacijom, kao što ističe Zihlman, arheološki dokazi o postojanju lova tek se poslije polako počinju umnažati, napominje Hodder.

Mnogi su dokazi, međutim, potpuno izmijenili pretpostavke o proširenosti lova u pretpovijesti. Tako se, primjerice, nakon pomne analize pokazalo da su nakupine kostiju, koje se nekoć smatralo dokazima masovnog ubijanja sisavaca, zapravo bile vođeni nanosi ili pak ulov drugih životinja. Tekst Lewisa Binforda *Jesu li u Tooralbi postojali lovci na slonove?*, dobar je primjer takve pomne analize. Autor u tekstu izražava svoju sumnju da je lov bio važnije zastupljen sve do prije 200.000 godina. Adrienne Zihlmann je zaključila da se *lov javlja razmjerno kasno u evoluciji i da se možda ne proteže na više od posljednjih stotinu tisuća godina*. Postoje mnogi autori – poput L. G. Strausa ili Trinkhausa – koji ne vide nikakve dokaze o postojanju ozbiljnog lova čak i kasnije, odnosno sve do vremena kasnog gornjeg paleolitika, dakle tek nešto prije pojave zemljoradnje.

Najstarije očuvano kameno oruđe pronađeno je u Hadaru u Istočnoj Africi. Profinjenije bi metode datiranja mogle pokazati da je staro čak više od tri milijuna godina, tvrdi Klein. Glavni razlog zbog kojeg se smatra da su ti artefakti nastali ljudskom rukom jest činjenica da su u njihovoj izradi korišteni drugi artefakti, što je, koliko nam je poznato, isključivo ljudska odlika. *Homo habilis*, ili čo-

bi ukrotili samovoljne sile i održali društvenu ravnotežu u izrazito otuđenome društvu. Kao što ističe Norbeck, nepripitomljena, *kulturalno siromašna* društva lišena su kanibalizma i ljudskih žrtava.

Uz jednu od temeljnih potvrda teze o pojavi nasilja u složenijim društvima, Barnes napominje da su *izvještaji o teritorijalnim sukobima između skupljača lovaca u etnografskoj literaturi vrlo rijetki*. Granice područja plemena !Kung vrlo su nejasne i neodređene, dodaje Lee; područja naroda Pandaram međusobno se preklapaju, a pojedinci odlaze kamo god žele, čitamo u Morisovu izvješću; Hazde pak, napominje Woodburn, slobodno prelaze iz jednog područja u drugo; granice i narušavanje posjeda nemaju kod Mbutija gotovo nikakvo značenje, ističe Turnbull; a australski Aboridžini odbacuju teritorijalna ili društvena razgraničenja. Stewardovim riječima, *etika darežljivosti i gostoljubivosti dolazi na mjesto isključivosti*.

Narodi skupljača lovaca nemaju, prema procjeni Kitwoda, *razvijen pojam privatnog vlasništva*. Kao što je ranije naznačeno, prastanovnici ne poznaju civilizacijsku opsjednutost izvanjskim; u tom smislu, Sansom Aboridžine određuje kao *narod bez vlasništva*.

Moje i tvoje, te klice svih zlodjela, među njima ne postoje, zapisao je Pietro o sjeverno-američkim urođenicima na koje je naišao tijekom drugog Kolumbova putovanja. Prema riječima van der Posta, Bušmani *nemaju pojam vlasništva*, a Lee primjećuje da spomenuto pleme *ne pravi oštru razliku između prirodnih resursa i društvenog bogatstva*. Između prirode i kulture postoji, stoga, čvrsta razdjelnica, a necivilizirani su odabrali prirodu.

Postoje mnogi skupljači lovci koji bi sve ono čime se služe mogli ponijeti u jednoj ruci i koji umiru ne posjedujući ništa više od onoga što su imali u trenutku rođenja. Ljudi su nekoć sve dijelili; s pojavom zemljoradnje, vlasništvo postaje najvažnije, a vrsta vlasništvo pretpostavlja svijetu. Riječ je o deformaciji koju ni mašta ne može ispraviti. Sahlins o tome rječito piše: *Najprimitivniji narodi svijeta malo toga posjeduju, ali nisu siromašni. Siromaštvo nije samo maleni broj dobara ili tek odnos između sredstava i ciljeva; ono je, iz-*

Izrabljivanje i izoliranje žena funkcije su zemljoradničkih društava, napominje Gregor, a žene i dalje obavljaju većinu ili čak sve poslove u takvim skupinama, dodaje Morgan.

Prema Lathrapovim riječima, spomenute skupine prakticiraju lov na glave kao dio endemskoga rata oko željene obradive zemlje; lov na glave i gotovo neprekidno ratovanje prisutni su i kod ratarskih plemena na visočjima Nove Gvineje. Lenskijevi su nakon istraživanja poduzetog 1974. godine zaključili da je rat vrlo rijedak među prastanovnicima, ali je izrazito učestala pojava u zemljoradničkim društvima. Wilson pak sažeto zaključuje: *Osveta, prijevare, pobune, ratovi i sukobi se pojavljuju i tipični su za pripitomljene narode.*

Plemenski sukobi, tvrdi Godelier, *mogu se objasniti prvenstveno u odnosu prema kolonijalnoj dominaciji*, a njihovo ishodište ne treba tražiti *u funkcioniranju predkolonijalnih struktura*. Dodir s civilizacijom nedvojbeno može imati uznemirujući, degenerativan učinak, ali Godelierov marksizam — njegova nevoljkost da dovede u pitanje pripitomljavanje/proizvodnju — jest, čini se, bitna sastavnica takve prosudbe. Moglo bi se, stoga, reći da Copper Eskimi — u čijim se skupinama, prema Damasovim riječima, često događaju ubojstva — duguju to nasilje učinku vanjskih utjecaja, ali valja pritom svakako spomenuti i njihovo korištenje pripitomljenih pasa.

Arens pak, na prilično sličnoj ravni s Godelierom, napominje da je kanibalizam kao kulturalni fenomen zapravo izmišljen i da su ga promovirali strani osvajači. Postoje, međutim, zapisi koji tu pojavu bilježe slučajno baš u naroda uključenih u proces pripitomljavanja. Hoggova istraživanja otkrivaju, primjerice, kanibalizam u pojedinih afričkih zemljoradničkih plemena, preplavljenih obredima. Kanibalizam je općenito oblik kulturalnog nadziranja kaosa u kojem žrtva predstavlja ono životinjsko ili sve ono što treba ukrotiti, ističe Sanday. Svakako je znakovito da je jedan od važnijih mitova među stanovnicima otoka Fidži, koji govori o tome *Kako su Fidžijanci postali kanibali*, doslovno priča o sjetvi. Jednako tako, visoko pripitomljeni i vremena svjesni Azteci prinosili su ljudske žrtve kako

vjek majstor, označava prema dosadašnjim shvaćanjima prvu vrstu ljudi, a njegovo se ime odnosi na najranije zabilježeno korištenje kamenog oruđa, ističe Coppens. U svojoj *nevjerojatno jednostavnoj i učinkovitoj prilagodbi* afričkim i azijskim prilikama, *Homo habilis* se služio jednostavnim uporabnim predmetima od drva i kosti, ali kako su ti materijali vrlo podložni propadanju, njihova je zastupljenost u arheološkim nalazima bitno manja.

U toj fazi razvoja, naši preci imali su manje mozgove i tijela od nas, ali Poirier ističe da je *njihova postkranialna anatomija*, odnosno anatomija lubanje, *bila vrlo slična onoj modernog čovjeka*, a Holloway dodaje da njegova proučavanja unutarnjih osobina lubanje iz tog vremena upućuju na moderan ustroj mozga. Nadalje, oruđe starije od dva milijuna godina upućuje na uvriježenu prevagu desne ruke, što se vidi iz načina izrade kamenog oruđa. Desnorukost se, kao sklonost, u modernog čovjeka određuje kao isključivo ljudska odlika, poput naglašene lateralizacije mozga i očita funkcionalnog odjeljivanja cerebralnih područja, piše Holloway. Klein, pak, zaključuje da su *u to vrijeme temeljne ljudske spoznajne i komunikacijske sposobnosti gotovo sigurno bile prisutne.*

Prema mnogim izvorima, *Homo erectus* je drugi glavni predak *Homo sapiensa* i pojavljuje se prije oko 1.700.000 godina kada ljudi izlaze iz šuma, te odlaze na suše, otvorenije i travom bogate afričke savane. Iako sama veličina mozga nije nužno povezana s mentalnim sposobnostima, sadržaj lubanje *Homo erectusa* je toliko sličan onom modernog čovjeka da je ta vrsta *vjerojatno bila sposobna za slične odlike u ponašanju*, ističu Ciochon, Olsen i Tames. Srodno tomu, Johanson i Edey napominju: *Kada bismo erectusa s najvećim mozgom usporedili sa sapiensom najmanjeg mozga — zanemarivši pritom sva druga njihova obilježja — imena vrsta bi morala biti obrnuta. Homo neandertalus*, naš najbliži predak, imao je mozak nešto veći od našega. Često ismijavani Neandertalac je opisivan kao primitivno, glupo stvorenje — u skladu s prevladavajućom hobbesovskom ideologijom — unatoč očitij inteligenciji i golemoj fizičkoj snazi, ističe Shreeve.

Nedavno je, međutim, pogled na cijelu vrstu doveden u pitanje. Pozornost je privukla činjenica da fosilni ostaci različitih vrsta čovjeka *svi redom pokazuju međusobno isprepletene morfološke odlike*, što dovodi u pitanje postojeću podjelu čovječanstva na odvojene rodove. Fagan, primjerice, piše da je *jako teško povući jasne taksonomske razdjelnice između Homo erectusa i arhaičnog Homo sapiensa, s jedne strane, te između arhaičnog i anatomski modernog Homo sapiensa s druge*. Foley pak dodaje da *anatomske razlike između Homo erectusa i Homo sapiensa nisu velike*. Jelinek jednoznačno izjavljuje da *nema valjana razloga, ni anatomske niti kulturalnog*, za odjeljivanje *erectusa* i *sapiensa* u dvije vrste, te zaključuje — baš kao i Hublin — da se ljude od kasnog paleolitika nadalje *može smatrati sapiensima*. Taj nevjerojatan napredak u pristupu ranoj inteligenciji je nedvojbeno povezan s današnjom pomutnjom po pitanju vrsta i uzmicanjem nekada prevladavajućeg, sveopćeg modela evolucije.

Proturječja oko kategorizacije vrsta zanimljiva su, međutim, isključivo u kontekstu pitanja: kako su živjeli naši preci? Unatoč minimalnom broju prirodnih ostataka koji mogu preživjeti tolike milijune godina, ipak je moguće nazrijeti potku tog života i njegove počesto uglađene odlike iz vremena prije podjele rada.

Zbirka alata koju su Leakeyjevi pronašli na lokalitetu Olduvai Gorge sadržavala je *barem šest prepoznatljivih tipova alata*, starih otprilike 1.700.000 godina. Ubrzo se pojavila i acheulijanska sjekira simetrične ljepote kojom su se ljudi koristili prije otprilike milijun godina. Suzolikog oblika i iznimno uravnotežena, ona očituje sklad i uporabljivost iz razdoblja koje uvelike prethodi simbolizaciji. Isaac napominje da *se osnovna potreba ljudi za oštrim rubovima očituje u raznovrsnom opsegu oblika koji potječu od oldowanskog uzorka lomljenja kamena*, te postavlja pitanje: kako se uopće dogodilo da se *složenost [oruđa] poistovjećuje s boljom prilagođenošću*. Sudeći prema urezima koji su pronađeni na očuvanim kostima, ljudi su — ističe Gowlett — u to davno doba tetive i kožu ubijenih životinja rabili za izradu konopa, vreća i ogrtača. Butzer pak ističe da posto-

vojčice i dječaci tog plemena igraju zajedno i ravnopravno sudjeluju u svim igrama. Otkrila je, također, da djecu ne sprječavaju u eksperimentalnim seksualnim igrama, što je, prema Turnbullu, u suglasju sa slobodom mladića i djevojaka plemena Mbuti da se *u predbračne spolne odnose upuste s velikim samopouzdanjem i užitkom*. S tim u vezi, Ruth Benedict zapisala je da *pleme Zuni ne poznaje pojam grijeha*. *Krepostan način života nije osobito cijenjen... Ugodni odnosi među spolovima samo su jedan oblik ugodnih odnosa među ljudima... Seks je sastavni dio sretnog života*.

Coontz i Henderson upućuju na sve veći broj dokaza koji idu u prilog pretpostavci da su odnosi među spolovima najegalitarniji upravo u najjednostavnijim društvima prastanovnika. Žene igraju ključnu ulogu u tradicionalnoj zemljoradnji, ali im taj doprinos — prema tvrdnjama Chevillarda, Lecontea i Whytea — ne donosi odgovarajući status, za razliku od slučaja u skupinama skupljača lovaca. Poput biljaka i životinja, žene s razvojem zemljoradnje bivaju sve snažnije podvrgnute pripitomljavanju. Kultura, osiguravši svoj status uspostavljanjem novog poretka, traži čvrsto potiskivanje nagona, slobode i seksualnosti. Sav nered mora biti prognan, a sve elementarno i spontano mora biti čvrsto zauzdano. Kreativnost žena i sama bit njihove seksualne osobnosti potiskuju se kako bi se otvorio prostor za ulogu — naglašenu u svim seljačkim religijama — Velike Majke, odnosno, plodne gojiteljice muškaraca i hrane.

Muškarci južno-američkog ratarskog plemena Munduruc poistovjećuju biljke i seks u iskazu koji se odnosi na podčinjavanje žena: *Pripitomljavamo ih*, govore oni, *pomoću banane*. Simone de Beauvoir prepoznala je u jednačenju pluga i falusa simbol muškog autoriteta nad ženama. U amazonskom plemenu Jivaro, još jednoj zemljoradničkoj skupini, žene su tegleće životinje i osobno vlasništvo muškaraca, napominje Herner; *otimanje odraslih žena*, dodaje Ferguson, *česta je pojava u ratovima između tih nizinskih južno-američkih plemena*.

Marshall ističe da je silovanje veoma rijetka pojava ili zapravo uopće ne postoji među članovima plemena !Kung. Još jedan zadivljujući fenomen među skupljačima lovcima jest sposobnost žena da spriječe trudnoću bez ikakvih sredstava protiv začeca. Mnoge hipoteze pokušale su objasniti tu pojavu, pa su — poput one koja ističe vezu između sprečavanja začeca i količine tjelesnog sala — na kraju odbačene. Prilično uvjerljivim čini se objašnjenje zasnovano na činjenici da su nepripitomljeni ljudi bitno usklađeniji s vlastitim tijelom. Prastanovničke žene nisu otuđene od osjetā i procesā u vlastitom tijelu, niti ih na bilo koji način umrtvljuju; kontrola trudnoće vjerojatno nije nimalo tajanstvena ljudima čija tijela nisu strani objekti na koje treba utjecati.

Zairski Pigmeji slave prvu mjesječnicu svake djevojke na velikoj svetkovini zahvalnosti i radosti, ističe Turnbull. Mlada žena osjeća ponos i zadovoljstvo, a čitava skupina izražava veliko veselje. No, među zemljoradničkim seljanima, ističe Duffy, žena koja prolazi menstrualni ciklus se smatra nečistom i opasnom, te putem tabua biva izolirana. Opušteni, egalitarni odnosi među muškarcima i ženama plemena San, te njihova fleksibilnost u ulogama i obostrano poštovanje, zadivili su Patriciju Draper; *odnos je to*, jasno ističe autorica, *koji će se održati sve dok pleme živi životom skupljača lovaca*.

Duffy je otkrio da djeca u logoru Mbutija svakog muškarca nazivaju ocem, a svaku ženu majkom. Djeci prastanovnika posvećuje se puno veća briga, te puno više vremena i pažnje, nego djeci u izoliranoj jezgri civilizirane obitelji. Van der Post i Taylor opisuju gotovo *neprekidan kontakt* bušmanske djeca s majkama i ostalim odraslim članovima plemena. Dojenčad plemena !Kung pokazuju, prema Ainsworthu, znakove vrlo ranog razvoja spoznajnih i motoričkih vještina. To se pripisuje, s jedne strane vježbi i poticajima koje pruža neometana sloboda kretanja, te s druge, visokom stupnju tjelesne nježnosti i bliskosti među roditeljima i djecom plemena !Kung.

Patricia Draper primjećuje da *u igrama djece plemena !Kung gotovo uopće ne postoji natjecanje*, a Marjorie Shostack ističe da se *dje-*

je dokazi koji upućuju na to da su ljudi krzna rabili za oblaganje zidova pećine i sjedala, te za izradu ležaja rabili morską travu.

Vatra je u uporabu ušla prije gotovo 2 milijuna godina, a vjerojatno bi se pojavila i ranije da u afričkoj pradomovini čovjeka nisu vladali tropski uvjeti, ističe Poirier. Razvijena uporaba vatre uključivala je paljenje pećina kako bi se istjerali kukci i zagrijali šljunčani podovi koji se pojavljuju u ranom paleolitiku.

Prema riječima Johna Gowletta, još postoje arheolozi koji smatraju da su sve vrste prije *Homo sapiens*, koji obuhvaća tek proteklih 30.000 godina, bile neusporedivo primitivnije od nas *istinskih ljudi*. No, s obzirom na ranije spomenute podatke o fundamentalno modernom ustroju mozga, čak i kod ranih ljudi, ta će se manjina morati pomiriti sa suvremenim spoznajama koje upućuju na činjenicu da je ljudska inteligencija bila potpuno prisutna gotovo od samog početka razvoja ljudske vrste. Thomas Wynn je prosudio da je za izradu acheulijanske sjekire bio potreban *stupanj inteligencije koji određuje jednu posve modernu odraslu osobu*. Gowlett, poput Wynna, razmatra razinu *operativnog mišljenja* potrebnu za korištenje primjerenog oruđa, primjerene snage i primjerenog kuta udarca, te fleksibilnosti potrebne za izradu sjekire. Zaključuje da je izrada zahtijevala vješto rukovanje, koncentraciju, trodimenzionalnu vizualizaciju oblika i planiranje, te da su spomenute sposobnosti *bile uvriježene kod ranih ljudskih bića prije gotovo dva milijuna godina i to je*, dodaje Gowlett, *činjenica, a ne puklo nagađanje*.

U golemome vremenskom rasponu paleolitika dogodilo se, prema Rollandu, neobično malo promjena u tehnologiji. Gerhard Kraus ističe da je *tijekom dva i pol milijuna godina napredak u kamenom oruđu bio ravan nuli*. Pod svjetlom novih spoznaja o predpovijesnoj inteligenciji, ta *stagnacija* prilično zbunjuje znanstvenike. Prema Wymerovu sudu, *teško je shvatiti zašto je napredak bio tako spor*. Čini mi se vrlo vjerojatnim da je upravo inteligencija, poučena uspjehom i zadovoljstvom skupljačko-lovačkog života, pravi razlog navedenog izostanka *napretka*. Podjela rada, pripitomljavanje životinja, simbolička kultura — sve je to odbačeno vrlo rano.

Suvremeno mišljenje, utjelovljeno u postmoderni, htjelo bi zaničkati zbiljnost rascjepa između prirode i kulture; međutim, s obzirom na mogućnosti prisutne u ljudi prije pojave civilizacije, moglo bi se reći da su oni davno odabrali prirodu umjesto kulture. Također je vrlo popularno svaki ljudski čin ili predmet promatrati u njegovu simboličkom značenju, a to je – općenito govoreći – još jedna sastavnica negiranja suprotstavljenosti prirode i kulture. Ali, tu je na djelu kultura kao manipulacija temeljnim simboličkim formama. Čini se doista neupitnim da konkretizirano vrijeme, jezik – pisani svakako, a vjerojatno i govorni – te broj i umjetnost, nisu tijekom cijeloga tog vremena imali nikakvo osobito značenje, unatoč inteligenciji potpuno sposobnoj za njih.

Htio bih, onako usput, izraziti svoje slaganje s Goldschmidtom koji ističe da je *skrivena dimenzija u izgrađivanju simboličkoga svijeta vrijeme*. Srodne su tome i riječi Normana O. Browna: *život bez tlačenja nije dio povijesnoga vremena*, podsjećaju me na to da vrijeme kao materijalnost nije sadržano u zbilji, nego je ono toj zbilji nametnuto preko kulture kao prvi kulturalni namet. A kako je ta osnovna dimenzija simboličke kulture napredovala, tako je u jednakoj mjeri jačalo otuđenje od prirodnog.

Cohen simbole vidi *ključnim sastavnicama razvitka i održavanja društvenog poretka*. To – poput velikog broja pozitivnih dokaza – upućuje na činjenicu da prije pojave simbola nije vladalo stanje nereda koje bi pojavu simbola učinilo nužnom. Na sličnome tragu, Lévi-Strauss je istaknuo da *mitsko mišljenje uvijek napreduje od svijesti o oprekama prema njihovu razrješenju*. U čemu dakle leži uzrok izostanka poretka, sukoba ili “opreka”? Literatura koja se bavi paleolitikom gotovo da uopće ne postavlja to ključno pitanje, iako postoje tisuće monografija posvećenih pojedinim odrednicama tog razdoblja. Osobno mi se razumnom čini hipoteza da je podjela rada – neprimjećena zbog svojeg ledenjački sporog napredovanja i neshvaćena zbog svoje novine – otvorila sitne pukotine u ljudskoj zajednici i potaknula nezdravo ophođenje prema prirodi. U kasnom gornjem paleolitu, *prije petnaest tisuća godina, počinju se opažati*

nito barem jednak onome muškaraca, jednakost spolova je *ključna odlika starosjedilačkih društava*, ističe Ehrenberg. Mnogi su antropolozi – poput Fluer-Lobbana, Rohrlach-Leavitta, Sykesa, Weatherforda i Leacocka – zaključili da je položaj ženā u skupinama prastanovnika bio viši nego u bilo kojem drugom tipu društva. Turnbull tako primjećuje da u svim bitnim odlukama plemena Mbuti, *muškarci i žene imaju jednako pravo glasa, budući da su lov i skupljanje jednako važni*. On jasno ističe da postoji određena diferencijacija spolova – vjerojatno puno veća nego što je to bio slučaj u njihovih predaka – *ali bez uspostave odnosa nadređenosti ili podređenosti*. Štoviše, prema riječima Posta i Taylora, muškarci plemena !Kung rade puno duže od žena.

Kada je riječ o podjeli rada koja se uvriježila među suvremenim skupljačima lovcima, valja dodati da ta diferencijacija uloga ni u kojem slučaju nije univerzalna. Ona to nije bila ni u vrijeme kada je rimski povjesničar Tacit, pišući o Feničkom i Baltičkom području, zapisao da: *se žene prehranjuju lovom, baš poput muškaraca... a njihov je plijen puno veći od uroda ljudi koji se iscrpljuju radeći u polju*. Ili kada je Prokopije, u šestom stoljeću prije Krista, zapisao da Seritifini – koji su živjeli na području današnje Finske – *niti sami obrađuju zemlju, niti to žene rade umjesto njih, nego žene u pravilu love zajedno s muškarcima*. Žene plemena Tiwi s Melvillskog otočja svakodnevno love, baš kao i žene plemena Agta s Filipina. U društvu Mbutija, *spolna specijalizacije gotovo da ne postoji. Čak je i lov zajednički posao*, obavještava nas Turnbull, a Cotlow svjedoči da je *lov među tradicionalnim Eskimima* (ili je to barem bio) *zajednički posao cijele obiteljske skupine*.

Darwin je pronašao još jedan vid spolne jednakosti: *u krajnje barbarskim plemenima*, piše on, *žene imaju puno veću slobodu biranja, odbijanja i zavođenja svojih ljubavnika, te puno veću mogućnost promjene muža nego što bi se to moglo očekivati*. !Kung Bušmani i Mbutiji primjer su, prema Marshallovim i Thomasovim riječima, takve autonomije žena; *Čini se da žene napuštaju svoje muževe svaki put kada su nezadovoljne svojim brakom*, zaključuje Begler.

Lommel je uočio *ravnotežu između jačanja duhovne snage šamana i slabljenja te snage u ostalih članova skupine*. Obred, stoga, ima prilično očit utjecaj na odnose moći u svim područjima života i utjelovljena je suprotnost ranijih razdoblja lišenih religijskog vodstva.

Šamani Brazilskog plemena Batuque tvrde, primjerice, da svaki od njih ima vlast nad pojedinim duhovima te, poput svećenika iz sektā koje se međusobno natječu za prevlast, nude klijentima nadnaravne usluge. Prema Mullerovu mišljenju, specijalisti te vrste koji *imaju magičnu vlast nad prirodom... na kraju po pravilu stječu vlast nad ljudima*. I doista, šaman je često najmoćniji pojedinac u predzemljoradničkim društvima; on ima mogućnost pravljenja promjena. Johannessen iznosi tezu da je otpor prema novom konceptu planiranja prisutan, primjerice, u indijanskih plemena na jugozapadu Amerike, potisnut upravo utjecajem šamana. Marquardt je, slično tome, naznačio da su strukture obrednog autoriteta odigrale važnu ulogu u pokretanju i organiziranju proizvodnje u Sjevernoj Americi. Još jedan istraživač američkih plemena, Ingold, opazio je važnu vezu između šamanskog ovladavanja onim divljim u prirodi i pojave podčinjavanja žena.

Bernt se, proučavajući Aboridžine, između ostalog bavio i utjecajem obredne spolne podjele rada na razvoj negativnih spolnih uloga, dok Randolph sljedećim riječima pogađa samu bit: *obredna je djelatnost potrebna za stvaranje „pravih” muškaraca i žena. U prirodi, međutim, nema nikakva razloga za podjelu među spolovima, ističe Bender. Nju se mora stvoriti putem prisile i tabua, te ‘opririoditi’ putem ideologije i obreda.*

Ali, društva skupljača lovaca po samoj svojoj naravi oduzimaju obredu mogućnost da pripitomi žene. Struktura (ili točnije nestruktura) skupina koje počivaju na jednakosti, pa čak i onih koje su najsnažnije upravljene na lov, uključuje jamstvo autonomije obaju spolova. To jamstvo leži u činjenici da su stvari potrebne za održanje jednako dostupne i ženama i muškarcima, te da, nadalje, uspjeh skupine ovisi o suradnji zasnovanoj na toj autonomiji. Djelokrug spolova često je ponešto odvojen, no kako je doprinos ženā opće-

tragovi specijaliziranog skupljanja biljaka na području Bliskoga Istoka, te specijaliziranog lova, primijetio je Gowlett.

Naglu pojavu simboličkih djelatnosti — dakle, obreda i umjetnosti — u Gornjem paleolitu, arheolozi su protumačili kao jedno od *velikih iznenađenja* pretpovijesti, uzevši u obzir nepostojanje tih djelatnosti u srednjem paleolitu. No, utjecaj podjele rada i prirodne specijalizacije sve se snažnije očitovao preko razbijanja cjelovitosti i prirodnog poretka, što je trebalo nekako nadoknaditi. Zanimljivo je pritom da taj prijelaz na civilizaciju mnogi i dalje smatraju bezopasnim. Foster ga gotovo oduševljeno pozdravlja, zaključujući da se *simbolički oblik pokazao veoma primjenjivim, budući da je Homo sapiens postao materijalnim gospodarom svijeta!* On je zasigurno u pravu kada ističe da je *uporaba simbola istinska bit kulture*, ali istodobno potpuno zanemaruje činjenicu da je ta uspješna prilagodba polučila otuđenje i uništenje prirode koje je poprimilo današnji zastrašujući izraz.

Razumno je pretpostaviti da je simbolički svijet potekao iz uobličavanja jezika koji se, pak, *nekako pojavio iz matrice sveobuhvatne neverbalne komunikacije*, kako ističu Tanner i Zihlman, te iz izravnog kontakta licem u lice. Iako ne postoji slaganje u vezi s vremenom pojave jezika, nema, također, ni dokaza o postojanju govora prije razdoblja kulturne *eksplozije* kasnog gornjeg paleolitika. Čini se da je jezik djelovao poput *zapreke*, poput sredstva putem kojega je život, prema Mumfordovim riječima, stavljen pod stroži nadzor, te je njime zaustavljena poplava slika i podražaja kojoj je predmoderni pojedinac bio *izložen*. U tom smislu, jezik vjerojatno označava početak odstupanja od otvorenog života i zajedništva s prirodom, te kretanje prema životu više usmjerenom k nadvladavanju i pripitomljavanju, a koji je uslijedio nakon inauguracije simboličke kulture. Također je vjerojatno pogrešno pretpostaviti da je mišljenje napredovalo — ako uopće i postoji nešto takvo kao *neutralno* mišljenje, čije bi napredovanje moglo biti općenito priznato — budući da mi zapravo mislimo u jeziku; međutim, ne postoje nikakvi čvrsti dokazi da to tako mora biti, ističe Allport.

Postoje mnogi primjeri pacijenata koji su, zbog posljedica moždanog udara ili sličnih oštećenja, potpuno izgubili sposobnost govora, uključujući i mogućnost intrapersonalnog, unutarnjeg razgovora, a da su pritom bili potpuno sposobni za jasno, suvislo razmišljanje svih vrsta. Prema Donaldovim riječima, ti podaci snažno upućuju na to da je *ljudska intelektualna sposobnost jedinstveno moćna, čak i bez postojanja jezika.*

Kada je riječ o djelatnoj simbolizaciji, Goldschmidt je, čini se, u pravu kada prosuđuje da je *možda upravo obred — koji se pojavljuje u gornjem paleolitu — bio ključna sastavnica ustroja kulture, odgovorna za usađenu joj sklonost širenju.* Obred je odigrao niz vodećih uloga u onome što Hodder naziva *nesmiljenim razvojem simboličkih i društvenih struktura* koji se zbivao usporedno s dolaskom kulturnog posredovanja. Obred je bio ključno sredstvo za postizanje i učvršćivanje društvene povezanosti, ističu Johnson i Conkey; tako, primjerice, totemski obredi snaže jedinstvo klana.

Početak uspona pripitomljavanja životinja ili pripitomljavanja prirode očituje se u kulturalnom uređivanju divljine putem obreda. Očito je da viđenje žene kao divlje ili opasne datira iz tog vremena. Figurice *Venere*, rabljene u obredne svrhe, javljaju se prije 25.000 godina kao primjer najranijeg simboličkog uobličavanja žene koji se rabio u svrhu reprezentacije i kontrole, ističe Hodder. Podređivanje divljine očituje se još konkretnije u pojavi sustavnog izlovljavanja krupnih sisavaca; obred je bio sastavnim dijelom te djelatnosti.

Kao šamanska djelatnost, obred se može smatrati i vrstom izlaska iz stanja u kojemu je, prema Leonardovim riječima, svim tadašnjim ljudima zajedničkom bila svijest koju bismo danas odredili kao izvanosjetilnu. Kada su, međutim, samo specijalizirani pojedinci preuzeli pravo na tu razinu percepcije koja je nekoć vjerojatno bila zajedničko obilježje, učinjeni su daljnji koraci u smjeru promicanja i osnaživanja podjele rada. Povratak izvornome blaženstvu putem obreda gotovo je univerzalna tema mitova, pri čemu obredne radnje obećavaju, između ostalih blagodati, rastvaranje mjerljivog vremena. Taj sadržaj obreda upućuje na prazninu koju on, poput

narav starosjedilačkog stanovništva Amerike često bila potencirana kako bi se opravdali europski osvajački pohodi; pleme Komanči, ističe Fried, živjelo je stoljećima prije nadiranja Europljana potpuno nenasilnim životom, a nasilni su postali tek nakon dodira s pljačkaškom civilizacijom.

Razvoj simboličke kulture, koji je brzo doveo do pojave zemljoradnje, povezan je preko obreda s otuđenim društvenim životom članova preostalih skupina prastanovnika. Bloch je našao povezanost između razina obreda i hijerarhije. Shvaćena negativno, Woodburnova istraživanja mogu otkriti povezanost između odsutnosti obreda i odsutnosti specijaliziranih uloga i hijerarhije među članovima tanzanijskog plemena Hazda. Turnerovo istraživanje zapadno-afričkog plemena Ndembu otkriva izobilje obrednih struktura i obreda koji su zamišljeni kao svojevrsno uprizorenje sukoba koji su se javili nakon raspada ranijeg, otvorenijeg društva. Svi ti obredi i strukture djeluju u smjeru političkog sjedinjenja. Obred je repetitivna djelatnost čiji je ishod i učinak u biti osiguran društvenim ugovorom; on samo upućuje na činjenicu da simboličke djelatnosti, putem članstva u skupini i društvenih pravila, osiguravaju nadzor, piše Cohen. Obred baštini koncept nadzora i dominacije te, prema Hitchcockovim riječima, stremi uspostavi vodećih uloga i centraliziranih političkih struktura. Monopol obrednih institucija, dodaje Bender, očito proširuje koncept autoriteta, a možda je i samo izvorište formalnog autoriteta.

Među zemljoradničkim plemenima Nove Gvineje, vodstvo je — zajedno s nejednakošću koju ono podrazumijeva — zasnovano na sudjelovanju u hijerarhijama obredne inicijacije ili na šamanističkom duhoposredništvu. U ulozi šamana vidimo, stoga, konkretno očitovanje obreda i njegov doprinos dominaciji u ljudskome društvu.

Radin je razmatrao čestu pojavu, *jednako zastupljenu* među azijskim i sjeverno-američkim plemenima, kada šamani ili liječnici *sami domišljaju i razvijaju teoriju kako su jedino oni u doticaju s nadnaravnim.* Taj isključivi pristup opunomoćuje ih na štetu drugih;

Turbull je ustroj društvenog života plemena Mbuti opisao kao *vakuum, izostanak unutarnjeg sustava koji je gotovo anarhičan*. Prema Duffyju, *Mbutiji su po prirodi acefalni – nemaju vođa ili vladara, a odluke vezane uz skupinu donose se konsenzusom*. Razlika između starosjedilaca i zemljoradnika po tom pitanju, kao i po mnogim drugim, jednostavno je golema. Primjerice, zemljoradnička Bantu plemena, poput Saga, okružuju pleme San i ustrojena su po načelima kraljevstva, hijerarhije i rada; pleme San iskazuje jednakost, autonomiju i diobu. Razlog te drastične razlike leži u načelu pripitomljavanja.

Dominacija u društvu nije nepovezana s dominacijom nad prirodom. U skupljačko-lovačkim društvima nema, međutim, nikakve čvrste hijerarhije između ljudske i neljudskih vrsta – ističe Noske – a odnosi među članovima također su nehijerarhijski. Životinje koje love za hranu, oni u pravilu smatraju sebi jednakima; taj bitno egalitaran odnos biva dokinut pojavom pripitomljavanja. Kada se sve snažnije otuđenje od prirode pretvorilo u očit društveni nadzor (primjerice u zemljoradnji), nisu se izmijenili samo društveni odnosi. Opisi mornara i istraživača koji su stizali u *novootkrivena* područja govore nam da divlji sisavci i ptice nisu pokazivali nikakav strah pred ljudskim uljezima, ističe Brock. Nekolicina suvremenih skupljačkih naroda, poput filipinskih Tasadya, uopće se nije bavila lovom prije susreta s vanjskim svijetom, a iako većina nedvojbeno lovi, *to najčešće nije nasilan čin*, ističe Rohrlisch-Leavitt. Turnbull opisuje lov Mbutija kao čin lišen nasilnog duha koji je čak prožet nekom vrstom žaljenja. Hewitt izvještava o suosjećanju između lovca i lovine u Xan Bušmana na koje je naišao u 19. stoljeću.

Kada je riječ o nasilju među skupljačima lovcima, Lee ističe da *pleme !Kung mrzi tučnjavu, a svakoga tko se želi tući smatraju glupim*. Prema Duffyjevim riječima, *Mbutiji na svaki oblik nasilja između dvije osobe gledaju s velikim zgražanjem i odbojnošću, a nasilje nikada nije predstavljeno u njihovu plesu i uprizorenjima*. Ubojstva i samoubojstva, zaključuje Bodley, *veoma su rijetka* među nepomućenim članovima skupljača lovaca. Kroeber pak ističe da je *ratoborna*

cijele simboličke kulture, navodno popunjava. Kao sredstvo uspoređivanja osjećaja, kao metoda kulturnog usmjeravanja i obuzdavanja, obred – prema Benderu – uvodi umjetnost, kao vid obrednog izraza.

Nema nikakve dvojbe, ističe Gans, *da različiti oblici svjetovne umjetnosti svoje porijeklo vuku iz obreda*. Počinje se javljati osjećaj nelagode, osjećaj da ranija, izravna izvornost polako nestaje. Mislim da je La Barre u pravu kada prosuđuje da *i umjetnost i religija izniču iz nezadovoljene žudnje*. Kultura, dakle – u početku apstraktnim, jezičnim putem, a zatim posredstvom obreda i umjetnosti – pokušava umjetnim putem riješiti duhovnu i društvenu tjeskobu. Obred i magija, ističe Wymer, vjerojatno su imali snažnu prevlast u ranoj, gornjopaleolitskoj umjetnosti, te su – uz sve naglašeniju podjelu rada – igrali ključnu ulogu u koordinaciji i usmjeravanju zajednice. Slično tomu, Pfeiffer je slavne pećinske crteže, nastale u Europi u vrijeme gornjeg paleolitika, opisao kao izvorni oblik inicijacije mladeži u tada već složeni društveni sustav, oblik nužan za održavanje reda i discipline. I umjetnost je, dakle, pridonijela uspostavi nadzora nad prirodom, primjerice kao dio razvitka najranije faze teritorijalizma.

S pojavom simboličke kulture, i njoj inherentne volje za manipulacijom i nadzorom, otvoren je prostor pripitomljavanju prirode. Nakon dva milijuna godina ljudskog života u granicama prirode, života u ravnoteži s drugim divljim vrstama, poljoprivreda je izmijenila naš način života, način prilagođavanja i to na neviđen način. Nikada prije nije se dogodila toliko bitna i radikalna promjena jedne vrste u tako kratkom vremenu. Samopripitomljavanje putem jezika, obreda i umjetnosti je nadahnulo pripitomljavanje biljaka i životinja koje je ubrzo uslijedilo.

Pojavivši se prije tek 10.000 godina, zemljoradnja je ubrzo odnijela pobjedu; jer nadzor, po svojoj naravi, s vremenom postaje sve snažniji. Kada se jednom javila želja za proizvodnjom, pokazalo se da je proizvodnja sve produktivnija što je nadzor učinkovitiji, odnosno snažniji i prilagođeniji. Zemljoradnja potiče sve snažniju

podjelu rada, uspostavlja materijalne temelje društvene hijerarhije i pokreće razaranje okoliša. Svećenici, kraljevi, naporan rad, spolna nejednakost i ratovi, neke su od njezinih prilično izravnih specifičnih posljedica. I dok su paleolitski ljudi uživali veoma raznovrsnu prehranu, koristeći se u prehrambene svrhe tisućama biljaka, s pojavom zemljoradnje ti su izvori uvelike smanjeni.

S obzirom na inteligenciju i veliko praktično znanje čovječanstva iz kamenog doba, često se postavljalo pitanje: *Zašto se zemljoradnja nije pojavila milijun godina prije Krista, nego tek osam tisuća godina prije nove ere?* Osobno sam ponudio kratak odgovor u smislu lagano ubrzavajućeg otuđenja, koje se javilo kao posljedica podjele rada i simbolizacije, no uzevši u obzir negativne rezultate tog procesa, spomenuti fenomen još zaslužuje priličnu pozornost. Prema Binfordovim riječima, *ključno pitanje nije, stoga, zašto se zemljoradnja... nije posvuda jednoliko razvila, nego zašto se ona uopće razvila?* Okončanje razdoblja skupljačko-lovačkog života donijelo je opadanje u veličini, stasu i snazi građe ljudskog kostura, te potaknulo propadanje zubā, različita oboljenja vezana za prehranu i najzaraznije bolesti. *Jednom riječju, zaključuju Cohen i Armelagos, opći rezultat te promjene je bio sveobuhvatni pad kakvoće — a vjerojatno i duljine — ljudskog života.*

Sljedeći je ishod bio izum broja koji je — prije pojave vlasništva nad usjevima, životinjama i zemljom, kao temelja zemljoradnje — bio potpuno nepotreban. Razvoj brojeva dodatno je potaknuo poriv da se zemlji pristupa kao nečemu što treba podrediti. Pripitomljavanje je potaknulo i potrebu za pismom zbog najranijih poslovnih transakcija i političke administracije. Lévi-Strauss je u tom smislu prilično uvjerljivo izveo tvrdnju da je primarna funkcija pismene komunikacije bilo olakšanje iskorištavanja i podčinjavanja; gradovi i carstva, primjerice, bez nje ne bi mogli postojati. Tu jasno uočavamo združivanje logike simbolizacije i rasta kapitala.

Usklađivanje, ponavljanje i ustaljenost — ključne sastavnice civilizacije zaslužne za njezin uspjeh — zamijenile su spontanost, očaranost i očitovanja predzemljoradničkog ljudskog stanja koje se du-

da spomenem tek dio začudnog mnoštva životinja među kojima žive. Čini se gotovo neuglednim dodati da se skupljačima lovcima oduvijek pripisuje sposobnost praćenja tragova koja se gotovo ne može razumski objasniti.

Rohrlich-Leavitt je zapisao da *podaci pokazuju da su skupljači lovci većinom neteritorijalni i bilokalni; da odbacuju nasilje i natjecanje u skupini; slobodno dijele sva sredstva, cijene jednakost i osobnu autonomiju u kontekstu skupne suradnje, te su brižni i nježni roditelji.*

Mnogi istraživači — primjerice, Marshall, Sahlins, Pilbeam, Damas, Diamond, Lafitau, Tanaka, Wiessner, Morris, Riches, Smith i Mithen — ističu međusobnu diobu i jednakost kao možda naj snažnije odlike takvih skupina. Lee je ukazao na *općenitu sklonost diobi među prastanovnicima*, dok Marshalovo klasično djelo iz 1961. godine govori o *etici darežljivosti i skromnosti* koja upućuje na *naglašenu jednakost* među skupljačima lovcima. Tanaka donosi tipičan primjer: *Najcjenjenija karakterna osobina je darežljivost, a najprezrenije i najomraženije su škrtost i sebičnost.*

Baer navodi *jednakost, demokraciju, osobnost, individualizam i brižnost* kao ključne vrline neciviliziranih, a Lee upućuje na *potpuni zazor od hijerarhijskog stupnjevanja među jednostavnim prastanovničkim narodima diljem svijeta*. Leacock i Lee su naznačili da *svako spominjanje autoriteta izaziva među članovima plemena !Kung ismijavanje i srdžbu, a isto vrijedi i za Mbutije, Hazde, Montagnais-Naskapije i mnoge druge. Čak niti otac šire obitelji ne može reći svojim sinovima i kćerima što trebaju raditi.* Govoreći o plemenu !Kung iz Botswane, Lee ističe da se *većina članova ravna prema vlastitom unutaršnjem nahođenju*. Ingold prosuđuje da je u *većini lovačkih i skupljačkih društava najviša vrijednost, načelo autonomije pojedinca*, što je slično Wilsonovu isticanju *etike neovisnosti* koja je *svojevrsna svim otvorenim društvima*. Cijenjeni terenski antropolog Radin odlazi tako daleko da ističe kako je *u primitivnom društvu svaki zamislivi oblik osobnog očitovanja ili izraza potpuno slobodan i niti jedan vid ljudske osobnosti ne podliježe moralnoj osudi.*

ipak, piše Cipriani, *pčele ih nikada ne ubodu, a gledajući ih pri tom poslu, čovjek dobiva osjećaj sudjelovanja u nekoj drevnoj tajni koja je nestala u civiliziranome svijetu.*

De Vries je naveo velik broj usporedbi koje potvrđuju bolje zdravlje skupljača lovaca, uključujući izostanak degenerativnih oboljenja i mentalnih retardacija, te lak i bezbolan porođaj. On također ističe da te odlike počinju slabiti od trenutka dodira s civilizacijom.

Postoji, nadalje, čitav niz dokaza koji upućuje ne samo na tjelesnu i emocionalnu krepkost članova primitivnih zajednica, nego i na njihove izoštrene osjetilne sposobnosti. Darwin spominje ljude koji su na najjužnijem dijelu Južne Afrike hodali gotovo posve goli po velikoj hladnoći, dok Peasley spominje Aboridžine koji su poznati po sposobnosti da prežive vrlo hladne pustinjske noći *bez imalo odjeće*. Lévi-Strauss je bio zapanjen sposobnošću članova jednog (južno-američkog) plemena da *vide planet Veneru usred bijela dana*, sposobnošću koja je usporediva s onom sjeverno-afričkog plemena Dogon koje Sirius B smatra najvažnijom zvijezdom; članovi tog plemena su svjesni, bez ikakvih pomagala, postojanja zvijezde koju je moguće pronaći isključivo najsnažnijim teleskopima. Na tom tragu, Boyden je potvrdio sposobnost Bušmana da golim okom vide četiri Jupiterova mjeseca.

U djelu *Bezopasni ljudi* iz 1959. godine, Marshall spominje kako je jedan Bušman bez prestanka hodao do određenog mjesta u središtu goleme ravnice, *na kojem nije bilo nikakvog grma ili drveća koje bi ga označavalo*, te je ukazao na vlat trave omotanju jedva primjetnom niti penjačice. Naišao je na nju prije nekoliko mjeseci u kišnom razdoblju, dok je još bila zelena. Sada je, u vrijeme suše, na tome mjestu iskopao sočan korijen i utazio žed. Van der Post je, također u pustinji Kalahari, razmatrao sansko-bušmansku sjedinjenost s prirodom, razinu iskustva koju bi se *moglo nazvati gotovo mističnom*. *Čini se, primjerice, da članovi plemena znaju kakav je to osjećaj biti slon, lav, antilopa, bivol, gušter, prugasti miš, bogomoljka, stablo baobaba, žutopjega kobra ili zvjezdooki pasanac,*

go održalo. Clark upućuje na *izobilje dokolice* u vrijeme skupljača lovaca, te zaključuje da *upravo dokolica i uz nju vezan lagodan način života, za razliku od oskudice i cjelodnevnog rintanja, krije odgovor na pitanje dugotrajne statičnosti društvenog života*. Jedan od najtrajnijih i najproširenijih mitova govori o postojanju zlatnog doba obilježenog mirom i nevinošću, te o pojavi nečeg što je uništilo tu idilu i osudilo nas na bijedu i patnju. Slika raja, ili kako god to nazvali, slika je života naših pretpovijesnih predaka koja izražava žudnju osvijestjenih poljodjelaca za izgubljenim životom slobode i odgovarajućeg spokoja.

Nekoć bogato okružje koje su ljudi naseljavali prije javljanja pripitomljavanja i zemljoradnje, danas više ne postoji. Nekolicini preostalih prastanovnika danas su ostala samo najzabačenija područja, ona izolirana mjesta koja zemljoradnicima trenutačno nisu potrebna. Svi preživjeli skupljači lovci, koji su nekako uspjeli izbjeći snažnom nastojanju civilizacije da ih pretvori u robove — odnosno zemljoradnike, političke subjekte, nadničare, itd. — izloženi su posljedicama susreta s drugim narodima.

Duffy ističe da su u današnjih skupljača lovaca koje je proučavao, Mbuti Pigmeja iz Središnje Afrike, uočljive promjene u kulturi nastale kako zbog višestoljetnog dodira sa susjednim zemljoradničkim pučanstvom, tako i zbog dugotrajne izloženosti državnim vlastima i misionarima. No, čini se da je nagnuće izvornom životu ipak uspjelo preživjeti sve te godine: *Pokušajte zamisliti, piše Duffy, način života u kojem su zemlja, skrovište i hrana slobodni i gdje nema vođa, šefova, politike, organiziranog kriminala, poreza ili zakona. Dodajte tome prednosti pripadanja društvu u kojemu se sve dijeli, u kojemu nema bogatih i siromašnih i u kojemu sreća ne znači nakupljanje materijalnih bogatstava*. Valja dodati da Mbutiji nikada nisu pripitomljavali životinje, niti sijali usjeve.

Nezemljoradničke skupine odlikuje veoma zdrav spoj male količine rada i materijalnog obilja. Bodley je otkrio da pleme San ili Bušmani iz negostoljubivog područja pustinje Kalahari u Južnoj Africi, rade vremenski manje, a manji broj članova plemena uopće

ne mora raditi, u usporedbi sa susjednim plemenima koja obrađuju zemlju. U doba suše, međutim, ta se susjedna plemena za pomoć obraćaju upravo plemenu San. Tanaka, primjerice, ističe da *Bušmani začudno malo vremena provode radeći, a puno vremena troše na odmor i zabavu*, dok drugi autori često napominju da su Bušmani puno vitalniji i slobodniji od okolnih sjedilačkih zemljoradnika, te zbog toga žive puno sigurnije i mirnije.

Flood napominje da prema mišljenju Australskih Aboridžina *rad na obrađivanju zemlje i sadenju biljaka uvelike premašuje moguće prednosti takvog života*. Govoreći općenito, Tanaka je ukazao na izobilje i postojanost biljne prehrane u društvima ranog čovječanstva jednako kao i u *svakom modernom skupljačkom društvu*. Jednako tako i Festinger upućuje na činjenicu da je u paleolitiku *značajna količina hrane bila dostupna bez puno truda*, te dodaje da i *današnje skupine skupljača lovaca žive sasvim dobro, iako su stjerane u vrlo sužena područja*. Hole i Flannery sabiru sve to i ističu da *niti jedna skupina na svijetu nema više slobodnog vremena od skupljača lovaca koji to vrijeme troše ponajprije na igru, razgovor i opuštanje. Oni imaju mnogo više slobodnog vremena*, dodaje Binford, *od suvremenih industrijskih ili poljoprivrednih radnika, pa čak i od profesora arheologije*.

Prema Vaneigemovim riječima, *nepripitomljeni znaju da samo sadašnjost može biti potpuna*. To zapravo znači da oni vode neusporedivo neposredniji, zbijeniji i strastveniji život od nas. Često se govori da nekoliko revolucionarnih dana vrijedi više od cijelog stoljeća; dok ne dođu takvi dani *ostaje nam da gledamo u jučer i sutra*, piše Shelly, *i čeznemo za onime što još nije...*

Ako sadašnjost bude pravilno ispunjena, prošlost i budućnost će se, prema vjerovanju plemena Mbuti, *pobrinuti same za sebe*. U životima primitivnih naroda sjećanja ne igraju nikakvu ulogu i oni općenito ne obraćaju pozornost na rođendane ili mjerjenje godina, napominje Cipriani. Kada je pak riječ o budućnosti, oni ne pokazuju veliku želju za utjecanjem na nešto što još ne postoji, baš kao što ne žele osobito utjecati na prirodu. Njihovo iz-trenutka-u-trenutak

sjedinjavanje s prolaskom i tijekom prirodnoga svijeta ne isključuje svijest o godišnjim dobima, ali ona ne stvara otuđenu svijest o vremenu koja bi ih odvojila od sadašnjosti.

Iako suvremeni skupljači lovci jedu više mesa od njihovih pret-povijesnih predaka, biljna hrana još čini osnovu njihove prehrane u tropskim i suptropskim krajevima, ističu Lee i Yellen. I pleme San iz Kalaharija i Hazda iz Istočne Afrike, gdje divljači ima puno više nego u Kalahariju, 80 posto sredstava za život pribavljaju skupljanjem, napominje Tanaka. Članovi !Kung ogranka plemena San tragaju za više od stotinu vrsta biljaka i ne pokazuju nikakve znakove oboljenja vezanih uz prehranu. Isto se može reći za zdravu, raznovrsnu prehranu australskih prastanovnika, napominju Fisher i Flood. Prehrana skupljača je općenito bolja od one obrađivača, glad je u njih vrlo rijetka, a zdravstveno im je stanje općenito puno bolje, s puno manje kroničnih oboljenja, tvrde Lee, Devore i Ackerman.

Lauren van der Post zadivilo je izobilje smijeha u plemena San. Smijeh je to koji *dolazi iz samoga trbuha i ne može ga se čuti među civiliziranim ljudima*. To autorica smatra znakom velike krepkosti i čulne izoštenosti koja se nekako ipak uspjela održati i izbjeći naletima civilizacije. Truswell i Hansen našli su to isto kod člana plemena San koji je preživio goloruki sukob s leopardom; iako je pretrpio ozljede, uspio je ubiti životinju golim rukama.

Stanovnici Andamanskog otočja smještenog zapadno od Thailanda nemaju vođa, simboličko predstavljanje posve im je nepoznato i nemaju domaćih životinja. Među njima nema agresivnosti, nasilja i bolesti; rane im zacjeljuju iznenađujuće brzo, a vid i sluh osobito su im izoštenjeni. Navodno su ta čula ponešto oslabila nakon provale Europljana u 19. stoljeću, no oni još pokazuju neobične tjelesne sposobnosti pa su tako, primjerice, imuni na malariju, koža im je dovoljno rastezljiva da sprječava pojavljivanje postporođajnih strija i bora koje običavamo povezivati sa starenjem, a zubi su im *nevjerojatno snažni*: Cipriani potvrđuje da je vidio djecu od 10 do 15 godina starosti kako zubima lome čavle. Također je posvjedočio andameški običaj skupljanja meda bez ikakve zaštitne odjeće;